

DETOPONĪMISKI UZVĀRDI: SASTATĀMAIS ASPEKTS

Latviešu uzvārdū etimoloģiskajai semantikai līdz šim nav pievērsta īpaša uzmanība. Galvenokārt šai sakarā pieminami Ernesta Bleses (Blese 1929) un Veltas Staltmanes pētījumi (Сталтмане 1981). Tomēr līdz šim gandrīz nav darbu, kur latviešu uzvārdi būtu salīdzināti ar citu tautu antroponīmisko sistēmu (Balodis 2004b: 37–84).

1929. gadā Ernests Blese rakstīja: “Mūsu dienās īsti latvisko uzvārdū ir tikai drusku vairāk par pusi no visiem latviešu uzvārdiem, pārējie ir sveši – vācu, krievu, poļu u. c.” (Blese 1929: 24). Pēc Veltas Staltmanes pētījumiem, tikai apmēram 34% no latviešu uzvārdiem var tikt uzskatīti par latviskas cilmes vārdiem (Сталтмане 1981: 39–40).

Kā zināms, parasti tiek uzsvērts, ka uzvārdi Latvijā radušies vēlu: tikai 19. gs. sākumā Kurzemē un Vidzemē, bet Latgalē – 19. gs. otrajā pusē (Upelnieks 1936: 25; Сталтмане 1981: 7). Tomēr no Ernesta Bleses apkopotajiem materiāliem izriet, ka pilsētās, it īpaši Rīgā, uzvārdi lietoti jau daudz agrāk. Kā varam spriest pēc vēsturiskiem dokumentiem, jau kopš 15. gs. var runāt par uzvārdiem Rīgā, bet to plašāka lietošana ieviesusies 16. gs.

Neraugoties uz atšķirīgo uzvārdū došanas un attīstības vēsturi, jau pirmajā acu uzmetienā var pamanīt daudzas uzvārdū līdzības, kas saista dažādas tautas un zemes. Vairums uzvārdū ir darināti no dažādas semantikas sugasvārdiem, kuru popularitāte un produktivitāte variē. Tomēr etimoloģiskās semantikas grupas – cilvēka ārējā izskata motivēti uzvārdi, profesiju, tautu un cilšu semantikas uzvārdi, faunas un floras semantikas uzvārdi, fiziogrāfiskas semantikas uzvārdi u. c. – ir universāla parādība daudzu tautu antroponīmu darināšanā.

Uzvārdi tiek darināti ne tikai no dažādas nozīmes sugasvārdiem, bet arī no īpašvārdiem: no personvārdiem¹ (daudzu tautu uzvārdos tādi patronīmiski antroponīmi dominē) un no vietvārdiem. Šis raksts veltīts tieši pēdējiem, resp., toponīmiskas izcelesmes jeb detoponīmiskiem latviešu uzvārdiem un to salīdzinājumam ar kaimiņos dzīvojošu tautu – igauņu, somu, lietuviešu, poļu, krievu un vāciešu uzvārdiem, izcelot līdzīgo un atšķirīgo.

Lai salīdzinājums būtu līdzvērtīgs, bija jāizvēlas atbilstoša apjoma antroponīmiskais materiāls, kas būtu pieejams visās salīdzināmajās valodās. Par tādu izraudzīti galvaspilsētu telefonu abonentu saraksti (Rīgas 1999–2000. g., Tallinas 2000. g., Helsinki 1998. g., Viļnjas 1999. g., Varšavas 2001. g., Maskavas 1999. g.): attiecīgajos gados Rīgā bija 814 000 iedzīvotāju, Tallinā – 415 000 iedzīvotāju, Helsinkos – 546 000 iedzīvotāju, Viļnā – 578 000 iedzīvotāju, Varšavā – 2 180 000 iedzīvotāju, Maskavā – 8 300 000 iedzīvotāju, Berlīnē – 3 450 000 iedzīvotāju. Lai gan galvaspilsētu iedzīvotāju skaits ir atšķirīgs, tomēr šie uzvārdū sakopojumi nosacīti atspoguļo visas valsts antroponīmisko stāvokli. Salīdzinājumam tika izmantots arī materiāls, kas iekļauts attiecīgo valodu uzvārdū vārdnīcās (šādu vārdnīcu pagaidām nav tikai latviešu un igauņu valodā), kā arī papildmateriāli no dažādiem zinātniskiem rakstiem un preses.

Tātad šim sastatāmajam darbam tika vākti materiāli gan no etimoloģiskajām uzvārdū vārdnīcām, gan no latviešu uzvārdū atgriezeniskās vārdnīcas (Сталтмане 1981: 114–226), gan arī no attiecīgo galvaspilsētu telefonu abonentu grāmatām. Analizējamo latviešu uzvārdū kartotēku veido ap 1200 uzvārdū, kopā ar citu tautu uzvārdiem – ap 8700.

Par detoponīmiskiem uzvārdiem tiek uzskatīti tādi, kas radušies no dažādiem vietvārdiem: no apdzīvotu vietu vārdiem, mājvārdiem, ūdeņu nosaukumiem u. tml. Tradicionāli šajā analīzē netiek nošķirti uzvārdi, kas darināti no pilsētu nosaukumiem, no tiem, kas darināti no pilsētu iedzīvotāju nosaukumiem. Jāpiebilst, ka toponīmiskas cilmes uzvārdiem semantiski ļoti tuvi ir vietas nozīmes uzvārdi, piemēram: *Aizups, Pārups*, varbūt arī *Kalniņš, Purviņš*.

¹ Par personvārdiem latviešu uzvārdos sk. arī Balodis 2003: 31–32; Balodis 2004a: 450–471.

Toponīmiskas cilmes antroponīmi norāda uz: 1) vietu, no kurienes cilvēks (hipotētiskais pirmsais uzvārda īpašnieks) ir cēlies; 2) vietu, kur cilvēks dzīvo; 3) īpašuma vietu. Šī semantika ir universāla visām valodām, bet bieži novilkta šīs semantikas robežas ir gandrīz neiespējami.

Tā ir visai sarežģīta latviešu uzvārdu grupa. Skaitliski tā šķiet neliela, jo Latvijā nav daudz tādu uzvārdu, kas būtu darināti no atpazīstamu pilsētu nosaukumiem vai no pilsētu iedzīvotāju nosaukumiem. Tomēr tas ir mānīgs priekšstats. Tādus piemērus min jau Ernests Blese no senajiem 15. un 16. gs. dokumentiem (Blese 1929: 132–133): *Margete Bouske* 1506, *Boweskenekesz* 1521 (= baušķenieks), *Czesnixs* 1462 (= cēsnieks), *Rounenex* 1538 (= raunenieks), *Talszenick* (= talsenieks) (Blese 1929: 133).

Vēlāka laika materiālos var atrast šādus samērā reti sastopamus no oikonīmiem veidotus uzvārdus: *Alsviķis*, *Grobiņš*, *Nerets*, *Valmiers* (Сталтмане 1981: 104). Tomēr te dažreiz var būt tikai formas ārējā sakritība, piemēram, uzbv. *Ludzis* nav saistāms ar vietvārdu *Ludza*, bet gan ar izloksnes vārdu *ludzis* ‘eine unanständig gekleidete, weichliche, kraftlose Person (nevīžīgi ģērbies cilvēks)’ ME II 510, uzbv. *Bulduris* nav saistāms ar vietvārdu, bet gan ar apelatīvu *bulduris* ‘der Schwätzer, Radebrecher, Polterer (plāpa)’ ME I 348 (sal. Сталтмане 1981: 81, 91) (tātad šie divi uzvārdi būtu iekļaujami cilvēku raksturojošas semantikas uzvārdu grupā).

Arī mūsdienās Latvijā paretam sastopami oikonīmiskas cilmes uzvārdi: *Aglonietis* (1), *Alsviķis*, *Bauskis*, *Baušķenieks* (1), *Cēsis*, *Cēsinieks*, *Dobelnieks*, *Grobiņš*, *Jelgavnieks*, *Kandava*, *Kurzeme* (1), *Nereta*, *Lubānietis* (6), *Ludzietis* (1), *Piebalga*, *Piebalgs*, *Rīdzeneiks* (3), *Talsenieks*, *Tukumietis* (1), *Turaids*, tomēr to frekvence, kā rāda uzvārdu biežuma vārdnīcas dati, ir ļoti zema (sal. Сталтмане 1981).

Pie toponīmiskas cilmes uzvārdiem jāmin arī tādi personvārdi, kas radušies no hidronīmiem, resp., upju vai ezeru nosaukumiem. Ernests Blese ir reģistrējis šādus piemērus no senajiem dokumentiem: *Alloxtnē* (Blese 1929: 133), *Baltesersche* 1512, *van Burtneke* 1473, *Daugewete*, *Wentenex* 1558 (Blese 1929: 134). Mūsdienās Latvijā zināmi uzvārdi: *Daugava* (1), *Daugavietis* (35), *Dauguvietis*, *Gauja* (19), *Gaujenietis* (1), *Rūja* (9), *Venta* (4), *Ventenieks* (1) u.c.

Tomēr šāda tipa uzvārdus grūti noteikt un analizēt, jo gan Latvijā, gan Igaunijā un it īpaši Somijā ir ļoti daudz uzvārdu, kas radušies no

majvardiem, udeņu nosaukumiem, kalnu, purvu vārdiem vai citiem toponīmiem, bet ar konkrētu, noteiktu topoobjektu tos saistīt bieži vien vairs nav iespējams. Piemēram, šādi latviešu uzvārdi, visticamāk, varētu būt arī hidronīmiskas cilmes antroponīmi: *Andrupe*, *Indrupe*, *Maldupe*, *Mārupe*, *Meldrupe*, *Mellupe*, *Melnupe*, *Lielupe*, *Otrupe*, *Ozolupe*, *Pērļupe*, *Raudupe*, *Straujupe*, *Vijupe*, *Vitrupe*, *Gruzdupis*, *Ozolupis*, *Rasupis*, *Sausupis*, *Zaļupis*, *Graudups*, *Lazdups*, *Mergups* vai *Lielezers*, *Mellezers*, *Mežezers* u.c. Arī daudzi latviešu oikonīmiskas cilmes uzvārdi nav atpazīstami, jo onomastikā labi zināms ir apļa nominācijas princips: oikonīms > antroponīms > oikonīms (piemēram: mājvārds *Cielavas* ir devis mājas īpašniekam uzvārdu *Cielava*, bet to pēcteči uzcēla jaunsaimniecību un pēc uzvārda nosauca par *Cielaviņām*). Tomēr dažreiz vārda forma un semantika skaidri norāda uz oikonīmisku cilmi: uzbv. *Auleciems* < oikonīms *Auleciems*, *Kalnciems* < *Kalnciems*, *Jaunciems* < *Jaunciems*, *Mežciems* < *Mežciems*, *Mārciems* < *Mārciems* (Сталтмане 1981: 180).

Paretam gadās, ka vietvārds pārtop par uzvārdu bez ārējām formas izmaiņām (*Venta*, *Daugava*, *Gauja*), dažreiz mainot tikai sufiksālo galotni (*Bauskis*). Par kādām atsevišķām morfoloģiskām pazīmēm latviešu uzvārdos, kas norādītu uz iespējamo vietvārdisko cilmi, grūti runāt, tomēr var pamanīt raksturīgās iedzīvotāju izskānas: *-nieks* un *-ietis*, kas visbiežāk sastopamas arī šīs izcelsmes uzvārdos.

Tā kā citās salīdzināmajās valodās Latvijas vietvārdi uzvārdos neparādās (kā vienīgais izņēmums varētu būt igauņu uzbv. *Riga* (Henno 2000: 29), kaut gan igauņu literārajā valodā attiecīgais vietvārds ir *Riia*), tāpēc šajā tabulā iekļauti tikai nedaudzi potenciāli no citzemju toponīmiem darināti latviešu uzvārdi (paralēli salīdzinājumam doti kaimiņtautu uzvārdi ar šo saknji).

Arī tabulā Nr. 1 fiksētie latviešu uzvārdi lielākoties darināti ar semantisko paņēmienu, nulles afiksācijas ceļā, vienīgi piemērojot galotni uzvārda nēsātāja dzimtei.

Paretam arī no vietvārdu celmiem uzvārdi darināti sufiksācijas ceļā, piemēram, *Maskalāns*, kam pamatā acīmredzot kr. *москалъ*, kas Latgales krievu, baltkrievu izloksnēs pazīstams ar nozīmi ‘maskavietis; iebraucējs no Krievijas’. Arī lietuviešu valodā, tās izloksnēs lietojams *maskōlius* ar nozīmi ‘cara armijas karavīrs; krievs’ (LKŽ VII 893; Vidugiris 1998: 384).

Tabula Nr. 1

Latviešu	Igauņu	Somu	Lietuviešu	Poļu	Krievu	Vācu
Ameriks (7)	Ameerikas	—	—	Amerek	—	—
Donava	—	—	Dunojus I 545	Dunaj Dunajewski Dunajski	Дунаев 198 Дунаевский 198	
Maskavas (2) Maskalāns (2)	—	—	Maskolaitis Maskolēnas Maskolis Maskoliūnas Maskoliūs II 173	Moskva Moskowiak Moskwik	Москвин 115 Москвичев 109 Москвич 257 Московский 106	—
Orleāns (?)	—	—	—	Orleański	Орлеанский 180	—
Pliskavs (1)< (?) Pleskava	Pleskau	—	—	—	—	—

Turpmāk īsi par citu salīdzināmo valodu antroponīmisko specifiku toponīmiskas izcelsmes uzvārdū sakarā.

Somijā arī ir vairāki uzvārdi, kas darināti no Somijas pilsētu un to iedzīvotāju vārdiem, piemēram: *Turku* (269), *Turkulainen* (269), *Turunen* (13189) – sal. pilsēta *Turku*, bet sal. arī senu somu apelatīvu *turku* ‘tirgus’ (Suk. 695).

Pēc somu uzvārdū etimoloģijas vārdnīcas datiem, no toponīmiem ir radušies Joti daudzi mūsdienu uzvārdi, pat bez arējās formas izmaiņām, piemēram: *Aarikka* (116) < vv. *Aarikka*, kam savukārt ir personvārdiska cilme < zviedru pv. *Erik* (Suk. 57), *Hiiva* (80) < mājvārds vai ciema vārds *Hiiva* (Suk. 118), *Alitalo* (338) < mājvārds *Alitalo* (Suk. 66), *Ansamaa*² (232) < vv. *Ansamaa* (som. *maa* ‘zeme’), *Asunmaa* (316) < vv. *Asunmaa*, *Elomaa* (1208) < vv. *Elomaa*, *Kalliomaa* < vv. *Kalliomaa*, *Karhumaa* < vv. *Karhumaa*, *Niittymaa* < vv. *Niittymaa*, no oronīniem darinātie uzvārdi *Isomäki* (som. *mäki* ‘kalns’), *Järvenmäki*, *Kaunismäki*, *Kauramäki*, no limnonīniem acīmredzot radušies tādi uzvārdi kā *Haukijärvi* (som. *järvi* ‘ezers’), *Hautajärvi*, *Hirvijärvi*, *Kalliojärvi*, *Kivijärvi*, *Kuusijärvi*,

Lumijärvi un daudzi citi. Somu uzvārdi tiek darināti, arī saīsinot vietvārdus: *Lainio* (448) < vv. *Lainiotunturi*, *Lainiovaara* (Suk. 286) u. c. Somijā ir daudzi uzvārdi, kas ārēji pilnīgi sakrīt ar mājvārdiem: ar laiku mājvārdi un uzvārdi sākti lietot, apzīmējot atšķirīgas lietas (Paikkala 2004: 634). No citu valodu uzvārdū sistēmas viedokļa neparasti ir somu definuzvārdi, kas radušies no mājvārdiem: ar 1. komponentu *ala-* ‘lejas, apakš-, apakšējais’: *Ala-Kokko*, *Ala-Nissilä*, *Ala-Outinen*, *Ala-Poikela* (sal. mājvārdus Latvijā: *Lejas Kalēji*, *Lejas Blusiņi*, tomēr šāda tipa uzvārdi Latvijā nav izveidojušies); ar 1. komponentu *yli* ‘pāri, virs’, *ylä* ‘augš-, augšējais’: *Yli-Viikari*, *Ylä-Hollo*, *Ylä-Mattila* (sal. arī Latvijā vv. *Augškalēji*). Liekas, ka tieši Somijā – salīdzinājumā ar citām sastatāmajām kaimiņtautām – ir visvairāk detoponīmisku uzvārdu.

Igaunu uzvārdū pētnieki raksta, ka bijuši tādi muižnieki, kas saviem kalpiem devuši pilsētu vārdus kā uzvārdus: *Walk*, *Werro*, *Reval*, *Baldisport*, *Hapsal*, bet kaimiņu muižas – *Hamburg*, *Lübek*, *Rostok*, *Bristol*, *London*, *Lieverpohl*, *Portsmouth*, *Poltava*, *Dünabeck*, *Kiof*, *Nowgorod*, *Willandi*, *Helsing* u. c. Jāpiebilst, ka attiecīgo muižu īpašnieks bijis viens un tas pats Oto von Taube (Henno 2000: 29). Šādu uzvārdu Latvijā nav, lai gan attiecīgi oikonīmi – galvenokārt mājvārdi – ir pazīstami (ir gan *Londonas*, gan *Parīzes*, gan *Vīnes* arī Latvijā).

Arī mūsdienās vismaz 1/5 vai 1/4 daļa no visiem igauņu uzvārdiem ir radušies no apdzīvotu vietu vārdiem (Kallasmaa 1988: 479). Galvenokārt tie darināti no māju un citu apdzīvotu vietu vārdiem, piemēram: uzv. *Pern* < mājvārds *Perni*, uzv. *Munk* < mājvārds *Munga*. Bet ir daudzi igauņu uzvārdi, kas radušies no citiem vietvārdiem (oronīniem, hidronīniem utt.): *Linnamägi*, *Anijärv*, *Paenurme*, *Saaremaa* u. c. (Saaraste II, 15).

Arī morfoloģiski derivatīvās pazīmes var norādīt uz oikonīmisku antroponīma cilmi: ir zināms, ka igauņu uzvārdi ar izskāņām *-ste* un *-de* lielākoties ir vietvārdiskas cilmes vārdi, kas radušies no mājvārda vai ciema nosaukuma: *Singaste*, *Uluste*, *Mikkude*, *Hagode*, *Himmode* (Saaraste I, 139; Henno 2000: 21).

Poļu valodā arī ir daudz vietvārdiskas izcelsmes uzvārdu, bet arī tos – tāpat kā latviešu detoponīmiskos vietvārdus – pēc semantikas jau minētā iemesla dēļ nav viegli nošķirt un saistīt ar kādu konkrētu vietvārdu. Kā raksta J. Bistroņs, personvārdu darināšanas veids no vietvārdiem ir vienkāršs, saprotams un Joti sens (Bystroń 1936: 35),

² Pēc E. M. Nerhi datiem, tieši salikteņi ar *-maa* ir visizplatītākie Somijā (Nerhi 1996: 88).

piemēram: *vv. Makowa* > *uzv. Makowski*, *vv. Dąbrowy* > *uzv. Dąbrowski*. Vēl viens piemērs: vīrs vārdā *Jan*, kas dzimis vietā ar nosaukumu *Brzezia*, senākajos aktos ir reģistrēts kā *Joannes de Brzezie*, bet jau 15. gs. rakstīts kā *Brzeziński* (Bystroń 1936: 35–36). Pie senajiem poļu uzvārdiem minēti *Gdański, Lublin, Lwów* u. c. (Rymut 1991: 120, 175). Vēl daži iespējami toponīmiskas cilmes poļu uzvārdi: *Bialostocki, Białostecki, Dobrolęcki, Czerwonogrodzki*. Lielākoties uzvārdus no vietvārdiem poļu valodā darināja ar izskāņu *-ski* (Bystroń 1936: 42), tiem piemita aristokrātiska pieskaņa: *Poznański, Lipowski, Chrzanowski, Szydłowski*. (Enc. 240–241).

Starp lietuviešu uzvārdiem jau 16. gs. reģistrēti tādi, kas darināti no vietvārdiem, piemēram, *Eiragolisskis, Jurbarkisskis, Moissagolisskis, Punisskis, Wielionisskis* (Maciejauskienė 1991: 228). Z. Zinkevičs, pētīdams 17. gs. Viļņas lietuviešu antroponīmus, ir konstatējis, ka viļņiešiem ļoti reti tiek norādīta dzīves vai darba vieta, resp., personvārdu, kas radušies no vietvārdiem, dokumentos ir samērā neliels skaits (Zinkevičius 1977: 63). Arī mūsdienās vietvārdiskas cilmes uzvārdū Lietuvā ir nedaudz. Pārsvarā tie darināti ar izskāņām *-iškis* un *-ietis* (kā attiecīgas vietas iedzīvotāju nosaukumi): *Panemuniškis* < *Panemunė*, *Puniškis* < *Punia*, *Simniškis* < *Simnas*, *Veliuoniškis* < *Veliuona*, *Vilniškis* (*Vilniškaitis*) < *Vilnius*; *Biržietis* < *Biržai*, *Kaunietis* (varbūt arī *Kauneckas*) < *Kaunas*, *Kurkljetis* < *Kurkliai*. Ir arī mānīgi gadījumi, piemēram: liet. *uzv. Kaunas* nav saistāms tieši ar pilsētas vārdu, bet ar liet. *kaunis, kaunē* ‘cīņa, kautiņš’ (LKŽ V 436), *káuti* ‘sist, cīnīties’ (LKŽ V 449; LPŽ I 950), bet liet. *uzv. Vilnius*, kā minēts lietuviešu uzvārdū vārdnīcā, varbūt ir iesauku cilmes antroponīms < liet. *vilna* (LPŽ II 1219). Nav īsti skaidrs, vai ar pilsētu vārdiem saistāmi arī tādi uzvārdi kā *Alytā, Klaipėdžius* (LPŽ I 86; LPŽ II 1011).

Krievu valodā uzvārdus mēdz dalīt patronīmiskajos un nepatronīmiskajos. B. Unbegauns raksta, ka nepatronīmiskie tiek uzskatīti par ukraiņu vai baltkrievu cilmes uzvārdiem (Унбегаун 1989: 215). Lai gan detoponīmisku uzvārdū Krievijā nav tik daudz kā patronīmisko vai no profesijām darināto, tomēr šī grupa arī ir viena no senākajām, daži šādi uzvārdi fiksēti vismaz jau 14. gs.; tādā veidā darināti vairāki muižnieku uzvārdi: *Белосельский* < *Белое Село*, *Белозерский* < *Белоозеро*, *Ростовский* < *Ростов*. Sastopami arī jaunāka laika darinājumi: *Московский, Можайский, Новгородский, Костромской, Кумайгородский*

(darināts no Maskavas rajona nosaukuma), arī *Петербургский* un *Питерский* (Унбегаун 1989: 105). Krievu valodā kādas vietas iedzīvotāju nosaukumi tiek darināti ar izskāņu *-eу* vai *-анин/-янин + -ов, -ин + -ов, -як- + -ов*. Ir vairāki atbilstoši uzvārdi: *Полтавец, Волынец* (Унбегаун 1989: 216), *Смоляников* (< Смоленск), *Полчаников* (< Полоцк) (Унбегаун 1989: 107), *Вологдин* (< Вологда), *Бухаринов* (< Бухара) (Унбегаун 1989: 115, 108), *Пермяков* (< Пермь) (Turpat 112), tomēr visbiežāk uzvārdi no ģeogrāfiskiem nosaukumiem tiek darināti ar izskāņu *-ский*. Ievērojami mazāk Krievijā ir uzvārdū, kas saistāmi ar hidronīmiem: *Волгин* (< Волга), *Дончак, Донских* (< Дон), *Днепрук, Днепровский* (acīmredzami ukraiņu izceļsmes uzvārdi) (< Дніпро) (Turpat 115, 216). Krievu valodā arī ir neparasti uzvārdi, kas darināti no “eksotiskiem” vietvārdiem: *Альпийский, Амстердамов, Перуанский, Сорбонский* (Turpat 180). B. Unbegauns šos uzvārdus sauc par mākslīgiem veidojumiem.

Krievijas ebreju uzvārdiem, par kuriem arī raksta Boriss Unbegauns, raksturīgi, ka tie ir darināti no ģeogrāfiskajiem nosaukumiem, tomēr tie (no Vācijas emigrējušo jidiša runātāju tradicionālie uzvārdi) nav seni. Bieži tie darināti bez piedēkļa: *Ayerbach, Гинзбург, Франкфурт, Эпштейн* (apdzīvota vieta kalnos). Nereti šajos uzvārdos toponīmi ir izkropļoti līdz nepazīšanai: *Гурович, Гурвич, Гурвиц* < *Hořovice* Čehijā, *Oückpax* < *Österreich* (Austrija) (Унбегаун 1989: 263). Savukārt jau Krievijā, Ukrainā vai Baltkrievijā veidotajiem ebreju uzvārdiem raksturīga izskāņa *-ский* (īpaši, ja uzvārds darināts no lielāka ģeogrāfiska objekta nosaukuma): *Бродский* (< Броды), *Слуцкий* (< Слуцк), *Шаргородский, Могилевский* u. c.

Vācu valodā uzvārdi arī ir darināti no apdzīvotu vietu nosaukumiem (*Berlin, Leipzig, Neundorf, Römer, Naumburg, Wasserburg, Klingenburg, Oberndorfer, Oostendorp*), no kalnu vārdiem (*Brocken, Fichtelberg, Katzenstein*), no upju nosaukumiem (*Elbe, Saale, Schwarzbach*) u. c. (Naumann 1989: 16; Kunze 1998: 85, 89). Uzvārdi no upju nosaukumiem tiek darināti samērā reti. Ir sastopami vienas saknes uzvārdū daudzi varianti: *Köl(l)n, Köl(l)ner, von Cölln, von Köln, kölsch, Köll(i)sch, Kölling, Cölnermann, Kölnmann* u. c. (Kunze 1998: 85, 87).

Vācu uzvārdi ir darināti no vietvārdiem dažādos veidos.

1. Senākais šādu uzvārdū tips ir veidojumi ar prepozīcijas *von palīdzību*: *Hans von Nürnberg*.

2. Derivāti ar izskauņu -er: *Hans Nürnberger*. Te jāmin tādi uzvārdi piemēri kā *Bamberger*, *Bayreuther*, *Mauersberger*, *Tanne(n)berger*, *Thierfelder*.

3. Vietvārdi, kas bez izmaiņām kļuvuši par uzvārdiem: *Hans Nürnberg*. Citi šāda tipa piemēri: *Amberg*, *Auerbach*, *Benndorf*, *Gleisberg*, *Lichtenfeld*, *Oldenburg*, *Römhild*, *Steinbach*, *Thalheim*, *Wildenhain* u. c. (Naumann 1989: 23).

Savulaik Ernests Blese ir rakstījis, ka, etimoloģizējot uzvārdus, “bieži ir jāaprobežojas ar iespējamību konstatēšanu, jo, laika maiņas pārvērzdami, uzvārdi bieži pazaudējuši ļaužu apziņā savu pareizo valodisko pamatu, nomaldīdami pa attīstības sānu ceļiem, un tā pārgrozījušies (dažreiz arī apzinīgi pārgrozīti), ka viņu pirmveids un pirmnozīme grūti izdibināma” (Blese 1929: 26). Tāpēc uzvārdu studijas prasa vislielāko atturību spriedumos un visstingrāko kritiku.

Salīdzinot latviešu, igauņu un somu uzvārdu sistēmu no semantikas, kā arī no cilmes un vārddarināšanas viedokļa, jāsecina, ka līdzīgā ir daudz vairāk nekā atšķirīgā. Kā varētu izskaidrot šādu strukturālu atšķirīgu valodu antroponīmisko sistēmu līdzību? Liekas, ka somugru substrātam te nav īpaši svarīgas lomas. Vēstures gaitā ir izveidojies kopīgs “antroponīmiskais pasaules uzskats”, pat kopīga “antroponīmiskā gaume” (Сталтмане, Качанова 1985: 131). Te būtu jāpiemin gan vācu valodas (arī vācu antroponīmijas) ietekme, gan Latvijas un Igaunijas vienlaicīga iekļaušana Krievijas impērijas sastāvā (18. gs. sākumā), gan kopīga kultūras zona, kopīga reliģija, uzvārdu rašanās apmēram vienā un tajā pašā laikā, uzvārdu tautiskošana 20. gs. sākumā u. c. Paralēles ar vācu valodas uzvārdiem ir acīmredzamas, tomēr semantikā un it īpaši dažādas semantikas salikteņu veidošanā vairāk kopīga latviešu uzvārdiem ir ar igauņu un somu antroponīmiem. Savukārt daudz līdzīga uzvārdu attīstības vēsturē un to semantikā ir poļu, lietuviešu un krievu antroponīmiskajā sistēmā, kur uzvārdi lielākoties radušies kā patronīmi (no personvārdiem), kā arī no iesaukām, profesiju nosaukumiem u. c. Bet acīmredzot lielākais šo atšķirību iemesls ir tas, ka lietuviešu, poļu, krievu un vācu uzvārdi galvenokārt attīstījušies dabiskā ceļā, savukārt latviešu, igauņu un somu uzvārdi lielākoties piešķirti ar īpašu rīkojumu.

Avoti

- Kohleim 2000 – *Familiennamen*. Bearbeitet von R. und V. Kohleim. Mannheim Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG, Duden, 2000.
- LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas*, I, II. Vilnius, 1985–1989.
- NP – Rymut K. *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, I–II. Kraków, 1999–2001.
- Suk. – Mikkonen P., Paikkala S. *Sukunimet*. Helsinki, 1992, trešais izdevums 2000.
- Ганджина 2001 – Ганджина И. М. *Словарь современных русских фамилий*. Москва, 2001.
- Никонов 1993 – Никонов В. А. *Словарь русских фамилий*. Москва, 1993.
- Сталтмане 1981 – Сталтмане В. *Латышская антропонимия. Фамилии*. Москва, 1981.
- <http://ee.www.ee/Nimed/>

Literatūra

- Balodis 2003 – Balodis P. Personvārdi (priekšvārdi) kā latviešu uzvārdu etimoni. – *Studentu zinātniskās konferences "Aktuāli baltistikas jautājumi" tēzes*. Rīga: LU Filoloģijas fakultāte, 2003, 31.–32. lpp.
- Balodis 2004a – Balodis P. Antroponīmiskas izcelsmes uzvārdi Latvijā un kaimiņzemēs. – *Tavs vārdadienu kalendārs – 2005, 2006, 2007*. Rīga, 2004, 450.–471. lpp.
- Balodis 2004b – Balodis P. Faunas semantikas uzvārdi. – *Onomastica Lettica* 2. Rīga, 37.–84. lpp.
- Blese 1929 – Blese E. *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas, I. Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XVIII–XVI g.s.)*. Rīga, 1929.
- Butkus 1990 – Butkus A. *Lietuvių pravardės*. Kaunas, 1990.
- Bystron 1936 – Bystron J. St. *Nazwiska Polskie*. Lwów, Warszawa, 1936.
- Enc. – *Encyklopedia języka polskiego pod red. Stanisława Urbańczyka i Mariana Kucały*. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1999.
- Hенно 2000 – Henno K. *Eesti priinimed. Jaani kihelkond*. Tallinn, 2000.
- Kallasmaa 1988 – Kallasmaa M. Muutuv ja püsiv nimemaailm. – *Keel ja Kirjandus*, Nr.8. 1988, 477–485.
- Kunze 1998 – Kunze K. *dtv-Atlas. Namenkunde Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet*. Printed in Germany, 1998.
- Liet. enc. – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius, 1999.

Maciejauskienė 1991 – Maciejauskienė V. *Lietuvių pavardžių susidarymas*. Vilnius, 1991.

Naumann 1989 – *Familiennamenbuch*. Herausgegeben von H. Naumann. Leipzig, 1989.

Närhi 1996 – Närhi E. M. *Suomalaista sukunimikäyntöä*. Helsinki, 1996.

Paikkala 2004 – Paikkala S. *Se tavallinen Virtanen (Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921)*. Helsinki, 2004.

Saareste I – Saareste A. Eesti liignimedest varemalt, nüüd ja tulevikus. – *Nimede eestistamise kesktoimkonna kirjastus*. Tallinn, 1935.

Saareste II – Saareste A. Pilk eesti nüüdseile perekonnanimedele. – *Äratrükk EÜS album*, X. 1934.

Upelnieks 1936 – Upelnieks K. *Uzvārdu došana Vidzemes un Kurzemes zemniekiem*. Rīga, 1936.

Zinkevičius 1977 – Zinkevičius Z. *Lietuvių antroponimika. Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje*. Vilnius, 1977.

Сталтмане, Качанова 1985 – Сталтмане В., Качанова Т. О некоторых парралелях в латышской, литовской и эстонской антропонимии. – *Baltu valodas senāk un tagad*. Rīga, 1985, с. 127–132.

Унбегаун 1989 – Унбегаун Б. О. *Русские фамилии*. Москва, 1989.

origin (related to concrete geographical objects), are also few in number. But actually it is very difficult to recognize them, because semantically they are very close to the surnames with the primary semantics of location. Primary detoponymic anthroponyms denote: place, from which a person comes from; place, where a person lives; or place of property. Such type of Latvian anthroponyms has been known even from the 15th–16th century. Nowadays there are Latvian surnames coined from Latvian oikonyms, hydronyms, very few from the names of foreign geographical objects. Most often the toponym with 0 affixation or + suffixal ending becomes a surname. Moreover, the suffixes with the meaning of inhabitants (*-nieks*, *-ietis*) are used in the derivational process.

The comparison with other neighbouring languages testifies that situation in surnames is similar also in Estonian and Finnish languages. It seems that the most popular type of derivation surnames from toponyms is in Finland.

Pauls Balodis

DETOPONYMYC SURNAMES: COMPARATIVE ASPECT

Summary

The article is devoted to the question of the origin of Latvian surnames comparing them with the anthroponyms of neighbouring languages – Estonian, Finnish, Lithuanian, Polish, Russian and German. As Latvian anthroponymic system is rather new, the majority of the surnames of Latvian origin are coined on the basis of Latvian appellatives of various meaning. There are much less surnames coined from other anthroponyms (rather few surnames of patronymyc origin). The surnames, which can be supposed to be of toponymic